

A Web 2.0 és az online identitás

Tószegi Zsuzsanna

A *World Wide Web* még húszéves múlta sem tekinthet vissza, e rövid időszak alatt azonban minden korábbi kommunikációs formánál jobban átrendezte az életünket.

Régebben más és más médiumokat használtunk a magán- és a közéletben, a munkában és a szabadidőben. A lakásokba bevezetett telefon a rokoni, baráti kapcsolatok ápolására szolgált, a munkahelyi telefonokat nem volt illendő magánügyben használni. A hivatalos leveleket írógéppel, a magánlevelet kézzel írtuk. Most ugyanazt a készüléket használjuk, akár a barátunkkal, akár a főnökünkkel beszélünk, ugyanazon a billentyűzeten írjuk a naplónkat, a dolgozatainkat, mint a leveleinket.

A „*médiakonvergenciának*” hívott jelenség nem csak az eszközök és funkciók integrálódását, összeolvadását jelenti. Ez csak a folyamat „látható” része; a mélyben az informatika, a távközlés és a média összefonódása zajlik, ahol már számítógépes vezérlés működteti a kommunikáció valamennyi válfaját. Így lesz az okostelefon egyúttal videokamera, amelyről azonnal föl lehet tölteni a világhálóra a frissen készült felvételeket, de kiváltja a régi hordozható rádió, magnó és televízió szerepét, majd hol e-book olvasóként, hol pedig műholdas helymeghatározóként funkcionál. Mindezt az teszi lehetővé, hogy a digitalizáció révén a korábban elválasztott csatornák helyett a különféle (alfanumerikus, akusztikus-auditív, vizuális) jelek továbbítása ugyanazon a csatornán történik.

A tér és az idő egységet alkot, egyik sem létezik a másik nélkül. A társadalom térben és időben egyaránt szerveződik. A mobil eszközök mindenütt jelenvalósága, az internethasználat robbanásszerű terjedése nemcsak a tér-idő viszonylatában generált alapvető változásokat, de totálisan átírta az emberek nagy többségének mindennapi életét is. Mára kialakult a – Manuel Castells szavaival – *hálózati társadalom*, amelynek térkonceptiója eltér a korábbiaktól. Castells a hálózati társadalom helyszíneit az „*áramlások terének*” nevezi. Az „áramlástér” a kommunikációs technika fejlődése révén képes nagy távolságokat áthidalni, ezáltal egyidejűvé szervezni a társadalmi gyakorlatot.¹

A kommunikációs forradalomhoz hozzájárult a Web 2.0 néven ismertté vált úgynevezett közösségi média megjelenése. A Web 2.0 név arra utal, hogy a 90-es években megismert webes technológiának ez az újabb, második generációs változata, amely lehetővé teszi, hogy hétköznapi emberek hozzák létre és tegyék közzé az internetes tartalmat az online közösség számára. A siker óriási: a közösségi média szimbólumává és messze a legnagyobb felhasználói létszámot magáénak tudó szolgáltatásává vált Facebook 2012 áprilisában 955 millió regisztrált felhasználót tartott nyilván.²

A közösségi média a sarkaiból forgatta ki az évezredes kommunikációs sémákat: míg korábban kizárólag a „kevesen szólnak sokakhoz” modell érvényesülhetett, az ezredforduló e téren is gyökeres változást hozott. Tömegek választják az önkifejezés terepéül a „*webkettes*” felületeket: szövegek, fotók, videók milliárdjai árasztják el az internetet, és azt vesszük észre, lassan eltűnik a határ az alkotó és a befogadó között; mindannyian hol ebben, hol abban a szerepben lépünk az internetes közösség színpadára.

A digitális világ alapjaiban változtatta meg az identitáshoz fűződő viszonyunkat. Nem is olyan régen az identitás elválaszthatatlan volt a veleszületett, testi mivoltukban meghatározott tulajdonságoktól. Mostanában meg azt látjuk, egyre többen alakítanak ki a maguk számára virtuális személyiséget, „*avatárt*”, amellyel az online világban szerepelnek. Miután nincs közvetlen kontroll, a férfi nőnek, az idős fiatalnak állíthatja be önmagát, kedve szerint cserélgetve a kiválasztott szerepeket. Emberek tömegei közölnek magukról álnév alatt hamis adatokat a társskereső oldalakon, vagy nicknevek mögé bújva nyilvánítanak véleményt a fórumokon. Vajon mi az oka, hogy nem vállalják a valódi énüket? Tovább élnek a régi, rossz beidegződések, átöröklődik a hatalomtól való félelem? És melyik hatalom aggaszt jobban: a politikai hatalmat gyakorló államé, vagy a „*Nagy Testvéré*”, amely az összes egérkattintást, valamennyi online „megmozdulást” regisztrálja és őrzi rólunk?

¹ András Ferenc: A tér mint kommunikációs színhely. In: *A 21. század kommunikációja. Mobil információs társadalom.* [online] [2013.05.08.] <http://www.socialscience.t-mobile.hu/dok/11_andras.pdf>

² *List of virtual communities with more than 100 million active users.* [online] [2013.05.09.] <http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_virtual_communities_with_more_than_100_million_users>

A személyes identitás

Az ember személyiségét több dimenzióban ábrázolhatjuk. Testi mivoltának alapvető jegyei már a méhen belül kialakulnak, és ezek a jegyek a későbbiek során befolyással vannak az énkép kialakulására – olyannyira, hogy az ember önazonossága elválaszthatatlan az önmagáról kialakított testképtől. Az értelmi dimenzió a gondolkodás, az emlékezet, az intelligencia, a problémamegoldás együttese. Az érzelmek felismerése, megélése, megértése és kezelése az érzelmi fejlődés dimenzióhoz tartozik. A társadalomban kialakuló kapcsolatrendszer, a kommunikációs képesség, a konfliktuskezelés a kapcsolati (szociális) dimenzió körét alkotja.

Az identitást több szempontból is definiálhatjuk, de bármelyik aspektust választjuk, mindegyik esetben igaz, hogy a személyes identitást alapvetően a veleszületett tulajdonságok határozzák meg. Az énkép tehát a testi mivoltunkban gyökerező, belső struktúra, amely kognitív, emocionális és motivációs elemeket, tudatos és tudattalan tartalmakat egyaránt magába foglal.³

Felix Stalder, a digitális kultúra és hálózati technológia ismert kutatója is foglalkozott azzal, az identitás miként változott az idők során. Az elmúlt századokban az egyén kétféle: fizikai, illetve adatközpontú identitással rendelkezett. E két identitástípus egymással szorosan összefügg, ugyanakkor élesen el is különül egymástól. A fizikai identitás alapját a mindennapi életben való jelenlét képezte. Az adatközpontú identitás az egyént individuumként megjelölő írott dokumentumokra alapozódott.⁴ Az emberek adatait tartalmazó dokumentumokat (például anyakönyveket) az egyház, illetve az állam kezelte és tartotta karban.

Az identitás nem lezárt, statikus állandó, hanem az időben dinamikusan változik (életkor, társadalmi státus). A változást a szülők, a család, a kisebb-nagyobb közösségek által gyakorolt hatások idézik elő. Ami a társadalmi státust illeti, ennek alakulásában a személyiségnek van a legnagyobb szerepe, bár ez a folyamat sem a körülményektől, a lehetőségektől függetlenül megy végbe.

Élete során az ember különböző szerepeket tölt be, és ezek a szerepek – amelyek nagy része az életkortól is függ – alapján határozzák meg az identitását. A megélt szerepek tulajdonképpen strukturálják az egyén élettörténetét, az általuk nyert tapasztalatok beépülnek a személyiségbe. A továbbiak során az átélt élmények kisebb-nagyobb mértékben a személyiség meghatározó jegyeivé válnak.

Az egyének által felvállalt szerepek részben az azt létrehozó, azt betöltő egyéntől, de legalább ilyen mértékben a kulturális és társadalmi kontextustól függenek. A különböző szerepek jól illusztrálják a személyes és a társadalmi identitás dinamikáját.

Az identitáskutatás klasszikusaként számon tartott Erik H. Erikson értelmezésében a személyes identitás minden egyes ember jellemző sajátosságainak összessége, melyet az egyén testi mivolta, a szülők által sugallt minták, valamint a szocializáció során őt érő, egyre bővülő benyomások és társadalmi tapasztalatok határoznak meg. Az egyén tulajdonképpen „*társadalmi környezetének kulturális mintakészletéből alkotja meg önmagát*”, igyekezvén hasonulni a többiekhez.⁵

A személyes identitás az egyént körülvevő társadalmi és kulturális struktúrák befolyása alatt, azokkal kölcsönhatásban alakul ki. A „társas lény”, az ember igyekszik a számára meghatározó jelentőségű közösség normáira, értékeire tekintettel cselekedni. Az egyéni identitás alakulását meghatározza az a közösség, amelyhez az ember tartozik, illetve tartozni akar – és ennek a közösségnek nem feltétlenül kell földrajzilag meghatározottnak lennie.

Ma divat lett „*identitás- és értékválságról*” beszélni. A személyes identitás alakulását a korábbi történelmi korszakokban sokkal inkább meghatározták a hagyományok és a múltban gyökerező vallási, szülői stb. orientációs minták. Tény, hogy a személyes identitást egyre nehezebb összerakni a félelmetes mennyiségben áradó információk, szerepmodellek, a folyamatosan változó életkörülmények közepette. Malinák Judit egyenesen „*patchwork-identitásnak*” nevezi a napjaink „*demasszifikálódott*” médiája által közvetített életstílusminták és szerepmodellek sokféleségéből, darabonként összerakott személyes énképet, amelyhez az egyén belsőleg is igyekszik idomulni. Malinák szerint „*az identitás formálódása a fejlődésregények zárt elbeszéléseinek mintája szerint már nem értelmezhető. Az egyénnek mindig az aktuális szituációban kell eldöntenie, hogy identitásának mely része élvez prioritást.*”⁶

A személyiség ilyenét alakulását a kommunikációs eszközök forradalmi változása idézte elő. Korábban, a tömegmédiá (mass media) uralma alatt viszonylag kevés médium (magazinok, szappanoperák stb.) közvetítette a meglehetősen jól behatárolható és viszonylag kevés szerepmodell, életstílus-mintát, amelyek mentén ki lehetett alakítani egy zárt identitástörténetet.

Amíg „*offline-módban*” a létezmódunk térhez és időhöz kötött, az online térben elveszítjük létünk fizikai jellemzőit. Az online világ az „*Olimposzon élő istenek létmódját idézi*”. Az online szín nem ad támpontot ahhoz, hogy megállapítsuk,

³ Garai Dóra: Identitásvesztés és identitás-alakulás az emlékek tükrében. In: *Gyógypedagógiai Szemle*. 2007. 1. sz. [online] [2013.05.09.] <http://prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=10&jaid=73>

⁴ Felix Stalder: Az analógtól a digitális identitás felé. Szabó Géza fordítása. In: *Korunk*. 2000. április [online] [2013.05.09.] <http://felix.openflows.com/html/id_ana_dig_hu.html>

⁵ Malinák Judit: A személyes identitás létrejötte a médiakultúra globalizálódásának kontextusában. In: *A kultúra kódjai*. Bp.: MOME, 2008. p.77-91.

⁶ Malinák, i. m.

éppen kivel, kikkel kerültünk kapcsolatba. Az online összeköttetés nem a fizikai valóságból, hanem a virtuális térben játszódó történésekből építkezik, és – ellentétben az offline kapcsolatokkal – bármikor megszakítható, bármikor újra folytatható.⁷

Az online identitás válfajai: digitális és virtuális identitás

A XXI. században az új kulturális alkotások egyre nagyobb hányada már digitális környezetben születik. Az interneten zajló kommunikáció eddig nem ismert, új viszonyt teremt a világ értelmezése és megtapasztalása, illetve a hétköznapi környezet terén, de újra értelmezi az ember testi és szellemi léte közötti viszonyt is. „*A digitális kultúra rohamosan fejlődik, és az emberi életből egyre nagyobb szeletet hasít ki, részben a hagyományos kommunikációs formák rovására, másrészt azokat tovább erősítve.*”⁸

Újabban gyakran találkozunk a szakirodalomban a következő jelzős szerkezetekkel: online, virtuális, digitális identitás. Akár szinonimáknak is gondolhatnánk ezeket a kifejezéseket, pedig egyre inkább kikristályosodik a közöttük lévő különbség.

Az *online identitást* gyűjtőfogalomnak tekinthetjük, amely a számítógépes eszközök segítségével a világhálón megjelenő személyiség valós vagy kitalált azonosító jegyeit tartalmazza. Egyre inkább megkülönböztethetővé válik az online identitás két ismert válfaja: a digitális, illetve a virtuális identitás.

A *digitális identitás* nem más, mint egy információhalmaz, amely az egyén előre meghatározott szinten zajló azonosítására szolgál. Az autentikációt infokommunikációs eszközök végzik; a digitális közegben ezek azonosítják az embereket. A digitális azonosító rendszerek egyre nagyobb teret nyernek az e-kereskedelemtől az elektronikus kormányzat ügyfélkapujáig, a vonalkódos olvasójegyektől a biometrikus útleveléig. A digitális azonosító rendszerek az analóg világ adatközpontú identitáskezelő nyilvántartásainak a szerepét veszik át; túlnyomó többségükben valós adatokat kezelnek. Így a digitális identitás alatt azokat az információhalmazokat értjük, amelyek a hús-vér emberek meghatározott jellemzőit, a valóságos életben hozzájuk kapcsolódó adatokat tárolják digitális eszközökön. A digitális identitásjegyeket tartalmazó rendszerek nagy többsége az emberek adatait akarattuktól függetlenül tárolják. (Ilyen adat például hazánkban a személyi azonosító szám, az útlevél, a társadalombiztosítási azonosító szám stb.)

A *virtuális világot* számítógépekkel generálják. A háromdimenziós térben a felhasználók gyakran különféle segédeszközökkel (például fejhallgatóval, speciális kesztyűvel) „közlekednek”. Két nagy csoport ismeretes: a valós világot leképező, illetve a képzeleten alapuló *fantasy* világa. Itt hozzák létre – jószerevel szabadon alakítva – virtuális személyiségüket azok az emberek, akik önszántukból akarnak szerepelni e képzelet alkotta világban.

A *Magyar virtuális enciklopédia* meghatározása szerint a *virtuális identitás* a világhálón keresztül folytatott kommunikáció (levelezés, csevegés, blog, szerepjáték stb.) során használt, sajátos identitás. A virtuális térben az önazonosság legfőbb hordozóinak – az emberi testtel együtt a valós identitás – legfőbb jellemzői háttérbe szorulnak. A felhasználók gyakran csak becenevet használnak, fizikai adottságaikat tetszés szerint választva meg. A valóságos embert a virtuális térben gyakran helyettesítik szabadon választott tulajdonságokkal felruházott virtuális testtel, az avatárral. A virtuális identitás lehetővé teszi a személyiség megsokszorozását; ez a lehetőség a hagyományos identitás, a valóságos „én” feloldódásaként is értékelhető.⁹

A 3D-s virtuális világ egyik legismertebbike – melynek angol neve igen találó – a 2000-es évek elején kifejlesztett „*Second Life*”, amely a valóságos világ sok elemét építi föl újra: az avatárok itt vásárolhatnak (valódi dollárokért), partikat szervezhetnek, kapcsolatokat építhetnek, amelyeket aztán vagy ápolnak a valós életben is, vagy nem. A *Second Life* népszerűsége rövid idő alatt futott föl: 2010 novemberében 21,3 millió regisztrált felhasználója volt.

Az avatár az egyén hasonmása, a személyiség képi reprezentációja a virtuális világban. Az avatár tulajdonképpen egy hibrid, az „*én fizikai létezésén túli, digitális megtestesülés*”, „*olyan térben létezik, ahol az identitás saját magunk által meghatározott, és nem kívülről ránk kényszerített*”.¹⁰

Személyes identitás az információs társadalomban

Nem nehéz fölismerni, hogy az információs társadalomban, a digitális technológiák és a virtualizáció terjedése miatt változóban van a személyes identitás, csakúgy, mint az identitásról alkotott kép. Más identitásmodellek alakulnak ki, más módon kell kezelni a személyazonosító adatokat, másképpen kell megoldani a személyes adatok védelmét, mint a papíralapú adatnyilvántartások korában.

⁷ Csepeli György: Az online társasság. In: *Digitális Identitás*. [online] [2013.05.09.] <http://digitalisidentitas.blog.hu/2012/04/24/csepeli_gyorgy_az_online_tarsassag>

⁸ Csákvári József: Avatarkultúra: a digitális identitás természete és jelentősége. In: *Jel-kép*, 2008. 19. évf. 2. sz. p. 21-33.

⁹ Virtuális identitás. Összeállította: Bedő Viktor. In: *Magyar virtuális enciklopédia*. [online] [2013.05.09.] <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/inf/virtualis_identitas.htm>

¹⁰ Csákvári, i. m.

Az online személyiség szinte tetszőleges alakítása, a környezet állandó változása egyre több biztonsági problémát generál, amelyek kezelése mind több energiát és költséget emészt föl. E felismerésből kiindulva az Európai Unió a 6. Kutatási keretprogramban támogatta a *FIDIS (Future of Identity in the Information Society)* projektet 2004 és 2009 közt. Hazai részről a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) vett részt a kutatásban. A frankfurti *Johann Wolfgang Goethe Universität* által vezetett kutatás eredményeit a *Springer* kiadónál megjelent, vastos tanulmánykötet foglalja össze.¹¹

A kutatók az identitás fogalmának definiálása során arra a következtetésre jutottak, hogy manapság egy adott individuum nem egy egységes képet alkot, a személyazonosság különböző információhalmazokból, részleges identitásokból tevődik össze. Különálló halmazt jelent például a törvény által meghatározott – és országonként eltérő – személyi azonosító adatok köre, más célt szolgálnak a társadalombiztosítási adatok, megint mást a munkavisztonnyal kapcsolatos vagy netán a bankszámlához kapcsolódó információk. Mindezek összessége alkotja a személyes identitás adatolt részét, ehhez járulnak a személyiség adottságai, tulajdonságai. Hogy ezek közül mikor, mit adunk meg magunkról, az már helyzet- és kontextusfüggő.

Az FIDIS kutatói meghatározták az „*identitás identitását*”, vagyis azt, hogy milyen összetevőkből állnak, és milyen kategóriákba sorolhatók a személyazonosság digitális reprezentációi. Megállapították, hogy az egyes identitásbrázolások nem a teljesség igényével tükrözik az egyént, mint szubjektumot; hanem célhoz kötötten csak egyes jellemzőket emelnek ki.

Online anonimitás pro és kontra

Jim Giles így kezdi a *New Scientist*-ben megjelent cikkét: az online anonimitás luxusát többé már nem engedhetjük meg magunknak. A megoldást ráadásul nem is jogszabályi előírások hozzák meg: a szolgáltatást nyújtó cégek építenek ki olyan rendszereket, amelyek soha nem látott pontossággal azonosítják a felhasználókat. A közösségi portálok járnak az élen: a *Facebook*, a *Google+*, a *LinkedIn* és a többi hasonló szolgáltatás élen jár az internetes bűncselekmények elleni küzdelemben azért, hogy – elvileg – ide csakis valós névvel lehet feliratkozni. De vajon a felhasználók készen állnak-e arra, hogy a hivatalos nyilvántartásokban szereplő adataik és az online identitásuk között ne legyen eltérés?

Egyelőre úgy néz ki, a felhasználóknak nemigen akaródzik megadniuk valódi adataikat az interneten zajló kommunikáció során. A *Microsoft Passport* szolgáltatás a 2000-es évek elején az adatvédelmi szószólók ellenállása miatt megbukott. Aztán jött – és győzött – a *Facebook*. A közösségi háló alapelve és felépítése miatt hamar gyanússá válik az, aki nem a valódi nevével és adataival regisztrál: hogyan talál barátokra, ismerősökre, hogyan épít kapcsolatokat, ha nem vállalja önmagát?

Az utóbbi években a *Facebook* további, nem várt sikereket ért el: egyre több intézmény és vállalkozás építi ki saját profilját a közösségi oldalon, ahol szolgáltatásait, programjait stb. ajánlja a felhasználók figyelmébe. A *Facebook* integrálódása az üzleti világba soha nem látott mértékben növeli a közösségi oldalra feliratkozottak létszámát és a felhasználói aktivitást.

Sajnos ezt a jól kitalált és meglehetősen jól működő rendszert is ki lehet játszani. A *Facebook* vezetői már rákényszerültek arra, hogy külön programot fejlesztesse ki, amelyek kiszűrrik a robotok által generált hamis „*lajkokat*”, a tetszésnyilvánítás bevett formáját. A közzétett adatok arról szólnak, hogy mindössze egy százalék körülire teszik azokat a *lajkokat*, amelyeket nem valódi személyek, hanem szavazórobotok adnak le. Arról, hogy hány *lajk* van a *Facebook*-on, nincs hozzáférhető publikus adat, de a nagyságrendre következtethetünk abból, hogy a 4 millió magyar felhasználó csak az első 10 helyen álló oldalra 6 millió szavazatot adott le.¹²

A *Google+* belátható időn belül összefonódik a *Facebook*-kal, így kialakul egy *de facto* internetes személyazonosító rendszer. A csalók, trollok, spammerek remélhetőleg egyre inkább kívül maradnak ezen a körön.

Giles idézi a *Google* elnök-vezérigazgatója, Eric Schmidt nyilatkozatát, amelyben kifejtette, mennyivel jobb lenne az internet, ha valamennyi felhasználóról tudhatnánk, valójában kicsoda. Így ki lehetne szűrni a hamis identitással jelentkezőket, elsősorban a csalókat, a spammereket és a többi kártékony alakot. Az internettel kapcsolatos jogos félelmek is csökkennének, ha sikerülne visszaszorítani a hitelkártya-adatokkal visszaélők káros tevékenységét, amely csak az Egyesült Államokban évente több száz millió dolláros kárt okoz a kiskereskedőknek és a kártyatársaságoknak. Ha csak a valós identitás igazolása után lehetne használni az internetet, drasztikusan csökkennének a lopott bankkártyákkal vagy csalással megszerzett adatokkal történő visszaélések.¹³

A *Google*-főnök nem tért ki arra a további potenciális előnyre, amely az illegális internethasználat révén következhetne

¹¹ *The Future of Identity in the Information Society: Challenges and Opportunities*. Berlin: Springer, 2009. p.508.

¹² Az adat forrása: [online] [2013.05.09.] <<http://www.socialtimes.hu>>

¹³ Giles, J.: The Real You: Say goodbye to online anonymity. In: *New Scientist*. 2011. 2836. sz. [online] [2013.05.09.] <<http://www.newscientist.com/article/mg21228361.800-the-real-you-say-goodbye-to-online-anonymity.html>>

be. Az internet fantasztikus méretű felfutása néhány ágazatban hanyatlást idézett elő. Ismertek azok az adatok, amelyek a szerzői jogi védelem alatt álló művek illegális fel- és letöltése miatt elszenvedett anyagi és erkölcsi veszteségről szólnak, főként a zene- és a filmiparban. A CD-előállítók és -forgalmazók gyakorlatilag tönkrementek; a nyomtatott sajtó – főként a nagy múltú napilapok – példányszáma drasztikusan visszaesett. Mindez a kár szintén elkerülhető volna, ha az internetet csakis a valós identitást fölfedve lehetne használni. Egyelőre ezek a törekvések azonban kudarcot vallanak a felhasználók és az őket támogató jogvédők ellenállásán.

Nem csoda, hogy ellenérzés alakul ki a felhasználókban a róluk minden internetes egérekattintást őrző rendszerekkel szemben. Egyelőre ezeket az adatokat az üzleti bevételek növelése érdekében használják föl, de sok embert az is zavar, hogy a magánéletébe is befurakszik az erőszakos reklámokkal az üzleti világ.

Azt mindenki elfogadja, hogy az online kereskedelmi, banki stb. szolgáltatások a „hamis identitások” kiküszöbölésében érdekeltek, ezért speciális eljárások közbeiktatásával ellenőrzik a felhasználók azonosságát. Az elektronikus átutalásokat lebonyolító rendszerek hibátlan működésében a felhasználók is érdekeltek: az azonos érdek megteremti a közös nevezőt az üzleti szféra és a felhasználók között.

Az adatvédelmi szakértőkkel együtt sokan vallják, hogy az embereknek joguk van az anonimitáshoz, és ezt akár az általuk létrehozott virtuális identitás mögé rejtőzve, a digitális maszkot viselő avatárok segítségével is megőrizhetik.